

*(v.l.n.r.) Karel van de Woestijne, Victor de Meyere en Jules de Praetere
(Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven Antwerpen)*

Een aristo-anarchist.

Karel van de Woestijne en het anarchisme

Hans Vandevoorde, Universiteit Gent

Karel van de Woestijne (1878-1929) dweepte in zijn jonge jaren korte tijd met het anarchisme. Dat lijkt bevreemdend voor de dichter van *Het Vader-huis*, die altijd voor een ivoren-toren-poëet is versleten. Maar die anarchistische sympathie was niet uitzonderlijk. Van de Woestijne staat exemplarisch voor vele binnen- en buitenlandse artiesten in de jaren negentig van de vorige eeuw. De "heele ideëel-anarchistische periode hebben wij, menschen uit de negentiger jaren, grondig mee- en doorgemaakt," heeft de romancier Emmanuel de Bom ooit geschreven (De Bom 1942:607). Dat is des te merkwaardiger omdat het anarchisme op het einde van de negentiende eeuw bijzonder gewelddadig was door de aanslagen die zijn aanhangers pleegden op bekende personen. Het geval Van de Woestijne zal ons misschien iets wijzer maken over die eigenaardige populariteit van het anarchisme, ook onder de Vlaamse jonge avant-gardekunstenaars. Ik zie daarbij af van een schets van de maatschappelijke context waarin de jongeren zich ca. 1895-1900 bewogen, en van een historiek van het anarchisme ⁽¹⁾. Wat mij hier interesseert, is hoe iemand aangestoken wordt door een historische beweging en er weer afstand van neemt en hoe biografisch-historische details zich vertalen in en functioneren binnen een literair werk.

Verovering van het brood

In een brief aan zijn vriend Fernand Toussaint van Boelaere, die ik december 1895 dateer ⁽²⁾, zet Karel van de Woestijne zich af tegen de wind die op cultureel vlak uit Frankrijk waait. "Zola is een geestesverkrachter. Bourget is een zielenmoordenaar" (Toussaint 1944:105). En passant noemt hij wel enkele dichters en "[...] een paar anarchistische gedachtenwoerders [Faure, Jean Grave en Hamon] ⁽³⁾" die hoopvoller stemmen.

De vraag is vanwaar de piepjonge Van de Woestijne - hij was toen nog geen achttien jaar - de namen van Faure, Grave en de iets minder gerenommeerde Hamon haalde. Weinig betrouwbaar is de uitspraak tegenover de interviewer d'Oliveira, dat hij al in 1893 kennis maakte "[...] met 'Van nu en straks' en de anarchistische beweging in Frankrijk en België" (d'Oliveira 1920:36). 1893 was weliswaar het jaar dat het anarchisme de Van Nu en Straksers "[...] volledig in haar greep krijgt" (Westerlinck 1958:26), maar

Van de Woestijne zelf abonneerde zich pas aan het begin van het jaar 1895 voor het eerst op het tijdschrift *Van Nu en Straks* (VNS). Het duurde dan nog enige tijd voor hij persoonlijk contact kreeg met de belangrijkste Van Nu en Strakkers via zijn nieuwe vriend Victor de Meyere⁽⁴⁾.

Het is bekend dat het anarchisme pas in de tweede reeks van VNS, die eind 1895 startte, in de teksten doorbrak. Die doorbraak kwam er dan wel fors. Alleen al in de eerste jaargang van die nieuwe serie werden de artikelenreeks *De Anarchistische Beweging* van Jacques Mesnil, de *Kritiek der Vlaamsche Beweging* van Vermeylen en twee bijdragen van F. Domela Nieuwenhuis opgenomen. Later volgden nog Max Nettlau en Christiaan Cornelissen. Het anarchisme was in de eerste reeks van het tijdschrift, van april 1893 tot oktober 1894, veeleer impliciet gebleven. Het gistte toen echter al volop bij de jongeren. Overigens was het geen Van Nu en Straker die voor het eerst een anarchistisch geïnspireerd werk in een Vlaams tijdschrift vermeldde. De vermelding staat op naam van de oudere Pol de Mont (1857-1931). De Mont was zoals steeds bereid om alles wat modern was te omarmen en oppervlakkig in Vlaanderen te introduceren. In zijn tijdschrift *De Vlaamsche School* gaf hij in 1891 een "[...] vrijblijvende voorstelling" (Vlasselaers 1985:197) van *Die Anarchisten* van de Stirner-propagandist John Henry Mackay⁽⁵⁾.

De kennismaking van Vermeylen met het anarchisme dateerde - zoals men weet - van vóór hij eind oktober 1894 naar Berlijn ging studeren, en gebeurde wellicht via zijn jeugdvriend Mesnil⁽⁶⁾. Sporen van het anarchistische idee-engoed zijn reeds terug te vinden in het opstel *Eenig gekapt Stroo over de ontwikkelde Lui*, dat in 1894 in VNS verscheen. In een brief van 12 oktober 1892 schrijft hij aan Emmanuel de Bom:

"Uw anarchistische redevoeringen gaan me recht naar het hart. [...] Ik zou u hierover veel kunnen schrijven dat ik al geplaatst heb in mijn pamflet tegen de 'ontwikkelde lui'. Ik heb al de gedachten op het papier geworpen zonder te redigeren. Ik zal dat nu schrijven & u opzenden. Ik word - zonder den minsten zwans - een rood-zwart anarsjist. De socialisten hebben de liefde van 't menschdom niet, zij hebben de liefde van het stelsel. De liefde van 't menschdom, ten andere, bestaat niet. Dat humanitarisme - aan Aug[uste] Comte te danken - is wel een van de onnatuurlijkste, de domste, de leegste illusies van onze eeuw. De socialisten streven meer naar de revolutie der buiken dan naar de bevrijding van den geest" (Van Dijck e.a. 1988a: 276). In hetzelfde jaar als *Eenig gekapt Stroo over de ontwikkelde Lui* publiceerde Vermeylen zijn berucht essay *De Kunst in de vrije Gemeenschap*. Hij en Henry van de Velde propageerden in navolging van Kropotkin (1842-1921) het ideaal van de kunstenaar die in dienst staat van de gemeenschap (Boenders 1993:129-135). Vermeylen wou al in 1893 een voordracht geven over Kropotkins boek *La Conquête du Pain* uit 1892, getuige een brief aan De Bom van 15 oktober 1893 (Van Dijck e.a. 1988a:363). Maar later beweerde hij: "*Kropotkin werd druk gelezen, al dweepten wij nu juist met hem niet*" (Vermeylen 1938:62).

Volgens De Bom las iedereen in die tijd "[...] *Kropotkin, Tolstoï, Stirner, Nietzsche*"⁽⁷⁾. In de sleutelroman *De mannen van Elck wat wils* (1924) laat Lode Baekelmans zijn alter ego Willem op weg naar een "[...] vergadering der Antwerpsche anarchisten" discussiëren met Rutsaert (=Victor Ressler) over hun anarchistische lectuur. "*Willem dweept met Kropotkin's 'Conquête du Pain' en vooral met zijn brochure 'Aux jeunes Gens'. [...] Rutsaert dweept met Jacques Mesnil en Elisée Reclus, met Bakounine en Stirner*" (Baekelmans 1924:138). Rond 1896 bezat zelfs de niet zo anarchistisch gezinde

Streuvelds twee boeken van Kropotkin en *L'évolution légale et l'anarchie* van Elisée Reclus (Spe- liers 1994:136).

In een brief van 16 december 1894 berichtte Alfred Hegenscheidt dat *La société mourante et l'anarchie* van Jean Grave clandestien in België werd herdrukt, dat hij er propaganda voor maakte, maar dat hij vermoedde dat Vermeylen het al had (Van Dijk e.a. 1988a:445). Vermeylen bevestigde in zijn antwoord van 30 december dat het boek bij hem op de plank stond. Volgens de redactiesecretaris van VNS, Gustaaf Schamelhout, was het door het Belgische gerecht in beslag genomen, maar had iedereen het in zijn bezit (Schamelhout 1932: 113). Ook Rutsaert vraagt retorisch in *De mannen van Elck wat wils*: "Herinnert ge u niet wat Jean Grave schreef in 'La Société mourante et l'Anarchie'" (Baekelmans 1924:139). Vermeylen stelde evenwel *La douleur universelle* van Faure boven Graves *La société mourante et l'anarchie* en Kropotkins *Verovering van het brood*. "Grave's materialisme wekte zijn tegenzin," schrijft Schamelhout (1932:113).

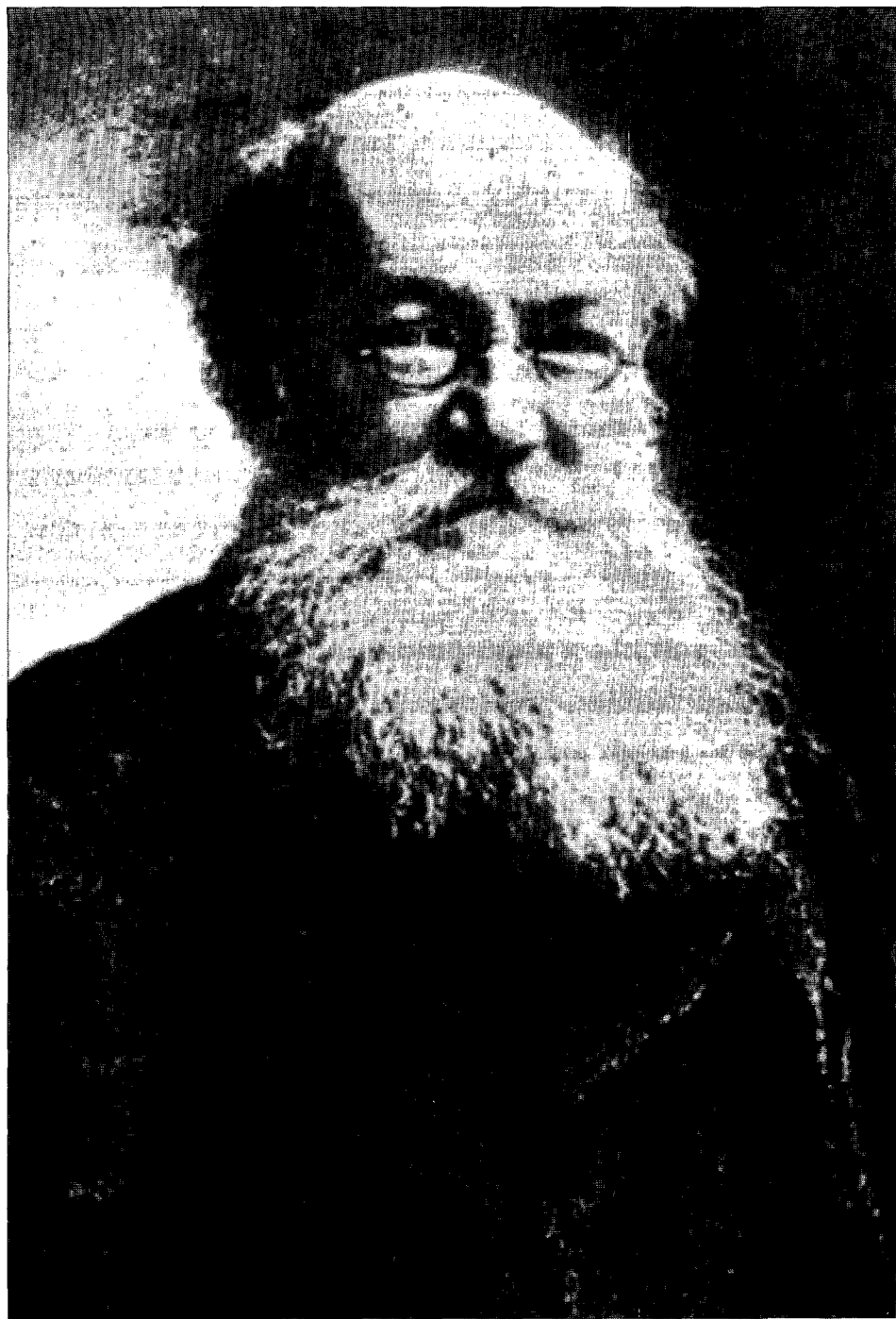
Vermoedelijk dateerde Vermeylens kennismaking met de ideeën van de nog vrij onbekende filosoof Max Stirner (1806-1856) uit zijn Berlijnse tijd, waaraan begin 1896 een einde kwam. Vóór 1895 komt Stirner in de briefwisseling niet voor en in een brief aan De Bom van 10 februari 1895 vraagt hij hem of hij Stirner en Tolstói gelezen heeft (Vervliet 1972:913). Op 30 november 1895 schreef hij een helaas niet bewaard gebleven brief over Stirner aan Mesnil (1972:931).

Kritiek op het anarchisme van de Van Nu en Strakers kwam er vlug, zelfs uit eigen kringen. Cyriel Buysse verweet De Bom in een brief van 23 februari 1895 duisterheid in zijn anarchistische uiteenzettingen (Van Elslander 1960:71). En Vermeylen zelf zwoer in *Anarchisme geen leer* uit 1896 het anarchisme als stelsel af.

Er is in VNS geen vulgariserend overzichtsartikel over het anarchisme verschenen dat te vergelijken zou zijn met het merkwaardige, kritische artikel *Denkende anarchisten*, dat de echtgenoot van de toen populaire dichteres Hélène Swarth, Frits Lapidoth, in 1894 in het Nederlandse liberale tijdschrift *Los en vast* publiceerde. Deze Lapidoth had in zijn excentrieke roman *Goëtia* (1893) reeds een bloederige anarchistische aanslag uitgebeeld⁽⁸⁾. Zijn artikel in *Los en vast* steunt op *Le péril anarchiste* (1894) van - de nergens bij naam genoemde en obscure - Félix Dubois.

Uit VNS zelf kan Van de Woestijne namen als Faure, Grave en Hamon, dus einde 1895, toen het eerste nummer van de nieuwe reeks van VNS nog maar pas verschenen was, niet hebben gehaald. De jonge dichter stond daarenboven duidelijk buiten het Brusselse milieu. Dat verklaart waarom hij, waar het anarchisme in zijn later werk ter sprake komt, slechts eenmaal de Franse anarchist Elisée Reclus (1830-1905) vernoemt. Om deze Reclus was nochtans in 1894 veel rumoer geweest. Zijn colleges aan de Université Libre de Bruxelles werden toen verdaagd en dit leidde tot het ontstaan van de dissidente Université Nouvelle. Voor Van de Woestijnes stilzwijgen over Reclus is nog een andere, eenvoudige reden: Reclus moest het in België "[...] afleggen tegen de populariteit van andere internationaal vermaarde strijders van het eerste uur als Kropotkin en Malatesta, maar ook van tenoren van het Franse anarchisme als Jean Grave en Sébastien Faure" (Moulaert 1995:179). Zelfs op de geschriften van Vermeylen had hij niet meteen invloed.

Van de Woestijne wil in zijn brief aan Tous-saint epateren en citeert daarom andere namen dan de overbekende Kropotkin en Bakoenin. Hij zoekt zijn voorbeelden eerder onder de volgelingen van Kropotkin. Maar waarom noemt hij juist Grave, Faure en Hamon?

Iedereen las Kropotkins 'La conquête du pain'

Door hun bladen hoorden Grave en Faure zeker tot de meest gezaghebbende anarchisten. Faure kende Van de Woestijne vermoedelijk uit Franse artistieke tijdschriften als *La Plume* of *La Revue Blanche*, Hamon uit het Belgische sociologisch-artistieke blad *La Société Nouvelle*. In een brief aan De Meyere van [juni/juli?] 1895 zegt hij dat hij denkt zich volgend jaar op de *Société Nouvelle* te zullen abonneren (R13 en DB13).

Grave toonde een warme, niet louter op propaganda gerichte belangstelling voor kunst - iets wat Van de Woestijne zeker bekoord moet hebben. Omgekeerd was er van de kant van de avant-gardeartiesten, zelfs de meest reactionaire, een gevoeligheid gegroeid voor de sociale problematiek van de kunst. Bijna de hele Franse artistieke avant-garde tussen 1890 en 1895 sympathiseerde met het anarchisme, eerder dan met het socialisme. De Franse socialisten toonden immers weinig belangstelling voor kunst. "In de jaren 1891-1895 was men symbolist in de literatuur en anarchist in de politiek" (Moulaert 1981:76). In tijdschriften als *La Revue Blanche* en *Les Entretiens politiques et littéraires*, maar ook in *La Plume* en *Le Mercure de France* - tijdschriften die Van de Woestijne volgde - verschenen anarchistische artikelen. *La Plume* wijdde zelfs op 1 mei 1893 een speciale aflevering aan het verschijnsel, met teksten van Grave, Malato, Kropotkin, Faure en Paul en Elisée Reclus. Wat de Franse symbolisten aantrok in het anarchisme, was dat het de traditionele, burgerlijke waarden verwierp en de primauteit van het individu vooropstelde. Met de verwachting van een nieuwe maatschappij, op anarchistische leest geschoeid, correspondeerde de inzet voor een nieuwe, vrije kunst - in de poëzie ging men zich bijvoorbeeld van het 'vers libre' bedienen - (Monfériet 1965:236).

In België volgde de Vlaamse artistieke avant-garde, die in VNS aan het woord kwam, de

Parijse anarchistische tendens, terwijl de Frans-talige artiesten meer bij de socialisten aanleunden. In het spoor van het Brusselse VNS schoot het anarchisme ook wortel in de kringen van Elck wat wils (1894-1896), een literair genootschap dat voornamelijk bestond uit leerlingen van het Antwerpse atheneum ⁽⁹⁾. Uit Elck wat wils zouden tijdschriften als *Ontwaking* (1896) en later *Onze Vlagge* (1897-1899) voortkomen, beide onder leiding van Victor Ressler. Aan de twee tijdschriften heeft Van de Woestijne, telkens niet zonder aanvankelijke strubbelingen, meegewerkt.

In latere opstellen, bijvoorbeeld over de etser Jules de Bruycker (1912), memoreerde Van de Woestijne hoe "[...] haast vijftien jaar geleden" een geest van opstand door Europa trok (VdW 4 ⁽¹⁰⁾, 893). In 1926 heeft hij het over de tijd van "[...] den eersten Barrès en den vroegen Mercure de France, van Kropotkine, Jean Grave en Charles Malato" (VdW 4, 499). In het essay over De Bruycker verhaalt hij hoe jonge plastische kunstenaars "[...] met een sombere geestdrift als de beter onderlegde, de meer geleerde 'partij-genoten', die we waren, wij studenten, bezeten werden van den geest der omwenteling; met vromere aandacht nog lazen zij Kropotkine en Grave, Reclus en Hamon; zij verslonden 'Les Temps Nouveaux' [...]" (4, 896-897). Van de Woestijne verkeerde naar eigen zeggen in een kring artiesten "[...] waarvan de jongste zestien jaar oud kon zijn en de oudste naar de dertig ging" (4, 893). Zijn anarchisme werd vermoedelijk versterkt door de beelden van kunstenaars George Minne (1866-1941) en Julius de Praetere (1879-1947). De jongere artiesten zagen op naar Minne, die - zoals nog zal blijken - al langer anarchistische sympathieën had. Van de Woestijne noemt die bewondering één van de redenen waarom de jongeren gevoelig werden voor het anarchisme. Hij geeft ook nog andere verklaringen voor die ontvan-

kelijkheid: jonge schilders en beeldhouwers moesten meestal als huisschilder werken en voelden "[...] onder de symbolische roede van een meester-gast hun scheppingsdrang onderdrukt" (4, 896); bovendien ging heel Europa in het "opstands-tijd" mee; ten slotte is er de Gentse aard van die kunstenaars, die lijden onder "de koorts der Vrijheid".

Voor wat hemzelf betreft, heeft Van de Woestijne een zeer intieme reden voor zijn geestdrift voor het anarchisme. In een interview zegt hij: "Ik mag u verzekeren, ik was na den dood van mijn vader [1890] nog meer vereenzaamd en die opstandelijke beweging heeft mij waarlijk gevormd" (d'Oliveira 1920:36). Zijn vriendschappen met De Meyere en later met De Praetere moeten die vereenzaming - die deels zelfgekozen was - draaglijk gemaakt hebben.

Met De Praetere werd Van de Woestijne kort na hun kennismaking "vertrouwelijk bevriend" (VdW 4, 897). De Praetere was in 1894 aan de tekenacademie ingeschreven, Karels broer, Gustave, in 1895. Van de Woestijne volgde er vermoedelijk avondlessen en/of een cursus als vrije student (VdW 1985:17n3). Naar eigen zeggen woonde hij er vier jaar lang J. Delvins cursus van kunstgeschiedenis bij (De Ridder 1909:82). De eerste vermelding van De Praetere valt in een brief aan De Meyere van [december] 1896. Uit een brief aan De Meyere, die Mathieu Rutten in januari-februari 1896 situeert, maar vermoedelijk van een jaar later is, blijkt dat De Praetere hem zelf bij het verlaten van de tekenschool heeft aangesproken "[...] met de vraag: 'wilt ge met mij meêdoen? We kunnen een groot werk doen.' Ik had hem nooit gezien; hij kende me slechts van zien. Nu zijn we diepe vrienden" (R20 en DB40a). Van de Woestijne zegt voorts van De Praetere dat deze "door zich zelf anarchist" werd. En hij wordt een paar keer een "boezemvriend" van Minne genoemd. Het begin van Van de Woestijnes anarchisme moe-

ten we echter niet bij Minne of De Praetere zoeken, maar bij Victor de Meyere. Met deze jonge dichter geraakte Van de Woestijne eind 1894 in een drukke correspondentie, die vijf jaar standhield.

'Een kassesteen op mijn kop!'

In een brief van [begin juni] 1895 aan De Meyere vraagt Van de Woestijne hem de titels te "[...] herhalen van die werken van Kropotkine die ik bij u zag, alsook den naam van den uitgever" (R14 en DB14). In een brief van kort daarop, even na 9 juni, dankt hij voor de inlichtingen over de boeken en voegt daaraan toe: "Bakounine bezit ik reeds sedert een veertiental dagen, maar kon er tot nu toe nog niet in lezen [...]" (R13 en DB13).

Het hoogtepunt van Van de Woestijnes anarchisme situeert zich, zo blijkt uit zijn briefwisseling, in 1896. Hij bewonderde hevig de artikelen van Vermeylen en Mesnil die in de eerste jaargang van de nieuwe reeks van VNS verschenen. Hij verleende toen ook zijn medewerking aan het Antwerpse anarchistisch geïnspireerde tijdschrift *Ontwaking*. In zijn eerste brief aan de secretaris, Victor Ressler, schreef hij dat hij zich wilde abonneren op het blad "[...] wiens doel ik, niettegenstaande uwe ploertige verwijtingen, steeds behartigen, steeds als mijn doel aanzien zal" (brief tussen 25 en 30 april 1896).

Van de Woestijne deed in die tijd graag zijn competentie uitschijnen in verband met Sociologie (vrijwel steeds met een hoofdletter), waarmee blijkbaar het anarchistische gedachtegoed bedoeld werd. In de reeds vermelde brief aan Toussaint kondigde hij op het einde een "[...] paar gedachten, die mij waarlijk aangegrepen hebben en me niet los willen laten, over Sociologie" aan. Bij het verschijnen van *Ontwaking* vroeg hij zich in een brief aan De Meyere (van ver-

moedelijk april 1896) af: "En waarom bemoeien die kerels zich met Sociologie?" Hij hield zich in Gent bovendien met groepsvorming bezig, zo blijkt uit een brief aan De Meyere van (23 juni) 1896 (R34 en DB38): "Op sociaal gebied zijn er hier reeds een zevental waarmede ik duchtig werk en die ik hoop tot sterke propagandisten op te kweeken". Even later meent hij dat de afstandelijkheid van Streuvels te verklaren zou kunnen zijn uit diens vrees voor het anarchisme, "[...] waar hij maar niet wil van weten" (R35 en DB26). Van de Woestijne blijft tot zeker begin 1897 mensen taxeren op hun anarchisme: zijn schoolkameraad Hector Balieus bijvoorbeeld "[...] is hoogstens een half-anarchist, die altijd bourgeois zal blijven" (R65 en DB115). Zijn medewerking aan een Nederlands weekblad laat hij, eind 1896, afhangen van het feit of de baas, een advocaat, een anarchist is of "[...] een braaf-burgerlijk Mijnheer" (R26 en DB33). Ook op de dagschool stak Van de Woestijne zijn nieuw verworven sympathieën niet onder stoelen of banken. "De zeventien-jarige, die ik was, werd, tegenover professoren, de kampioen van Vermeylen's 'Kritiek'" (VdW 4, 894). Drie of vier van zijn 'volgelingen' op school waren driester dan hij en werden met wegsturen bedreigd. "Onze instinktmatige opstand vond er redelijke beweegredenen in" (4, 895). Het gevaar dat aan dat gedweep met het anarchisme kleefde, wordt door Van de Woestijnes biograaf, P. Minderaa, en door de brieven uit zijn schooltijd bevestigd. Minderaa schrijft: "Zijn vriend Adolf Herckenrath werd zelfs de deur gewezen, nadat hij met Karel en Hector Balieus voor de vierschaar werd gedaagd. Karel kreeg ook thuis vanwege zijn sympathie voor de nieuwlichters vele verwijten te hooren, zóó, dat hij ze ontweek door het tijdschrift zelf en alle correspondentie met zijn leiders slechts te ontvangen aan het adres der Heremanszonen, niet in de huiselijke brievenbus" (Minderaa 1942:95-96).

Uit de correspondentie van 1896 blijkt dat Van de Woestijne inderdaad risico's nam met zijn anarchisme, of ten minste met zijn medewerking aan VNS. In een brief aan Toussaint van vermoedelijk eind februari 1896 schrijft hij: "Hier in Gent word ik door al de leeraars verlaten, omdat ik mèewerk [aan het januari-nummer van VNS], en aan [de geschiedenisleraar dr.] Haller openlijk bekend heb anarchiste-communiste-libertaire te zijn. Men vlucht me, alsof ik steeds bommen bij me droeg" (Toussaint 1944:108). Even verder in de brief doet hij onvervaard het voorstel: "Willen we niet eens het eene of andere kot laten springen?" (1944:108)⁽¹¹⁾ Van de Woestijne sympathiseert hier duidelijk met het anarchisme van de daad, zoals het ook en vogue was onder veel Franse symbolisten. Het terrorisme werkte eerder de sympathie in de hand dan dat het afschrikte.

De zaak op school escaleert zichtbaar, als er in mei 1896 nog eens gedichten van Karel van de Woestijne in VNS verschijnen. In een brief aan De Meyere van [juni] 1896 meldt hij stoer: "Dat is nog een kassesteen op mijn kop! Want deze week heb ik eene gansche historie, à propos van 'V.N. en Str.' op 't Atheneum gehad: de prefekt heeft me laten roepen, en gevraagd of die Verzen in 't laatste nummer van mij waren, en of ik de gedachten van Mesnil's artikel deelde. Ik heb natuurlijk bevestigend geantwoord. Hierop sermoen en gedonder van den prefekt: dat hij mijne moeder zou spreken, dat hij geene anarchisten zou dulden in 't gesticht dat hij bestuurde, en dat hij, zoo ik nog meëwerkte, hij het besturend bureel met de zaak zou inlaten, en mij van 't Atheneum verdrijven zou!" (R24 en DB28). Van de Woestijne overweegt zelfs even om van medewerking aan VNS af te zien om zijn loopbaan niet in gevaar te brengen. Hij acht een nieuw tijdschrift, waarin hij zijn literair werk kwijt zou kunnen, daarom opportuun.

Toch denkt Van de Woestijne niet dat het al-

lemaal zo'n vaart zal lopen. Hij is immers een krak in moderne talen en zo iemand sturen ze niet gauw weg, bericht hij op 31 juli '96 aan Schamelhout. Dit herhaalt hij in een brief aan De Bom van 8 augustus als antwoord op de vraag van De Bom hoe het met de "schoolploerten" staat: in de retorica zullen ze hem wel met rust laten, omdat ze hem "[...] noodig hebben voor de algemeenen prijskamp. Echter ik vrees voor het eind-examen. Dit jaar nog hebben ze twee mijner intieme vrienden gebuisd, en waarom? omdat den leeraar van latijn, een afschuwelijk doctrinair, ze eens betrapd heeft in de klas, 'la conquête du pain' lezend".

In een brief aan De Meyere van rond dezelfde tijd - vermoedelijk eind juli - geeft hij een iets andere versie: "A propos van 't Atheneum (waar ik nochtans niet gaarne van spreek): twee vrienden van mij zijn bij hun uitgangsexamen gebuisd geworden. Het waren twee der beste leerlingen der rethorica, nochtans. Ik denk, en zij ook, dat men ze, door toedoen van een clerikalen leeraar van latijn die oppermachtig is, zal gebuisd hebben, omdat ze (dom genoeg) aan hunne anarchistische gedachten in een opstel over Vaderlandsliefde lucht gegeven hebben. Als de professor het opstel gelezen had, heeft hij gezegd: 'C'est bon, je vous briserai', en 't is geschied. Dat maakt me ook eenigszins bang voor toekomstig jaar. Als men mij zulke onderwerpen te behandelen geeft zal ik natuurlijk niet kunnen veinzen. Ik ben geen huichelaar! En dan zal hij me ook briseeren" (R24 en DB27).

Die vrees blijkt niet ongegrond. Voorjaar 1897 gaan de poppen opnieuw aan het dansen, zo vernemen we uit een brief aan De Meyere: "Nu: de tweede reden van mijn stilzwijgen: op 't Atheneum valt men ons weer lastig; men bedreigt ons weer buiten te gooien. Dit maal heeft men niet gedurfd mij aan te pakken, omdat ze weten dat ik ze heel goed uit het lood kan slagen; maar Balieus is voor al de professors gedaagd geworden, en de Prefekt heeft gesproken van 'idées malsaines', van

een zeker 'faneur de troubles, perturbateur' (dat ben ik natuurlijk, nochtans dierf hij mijn naam niet noemen, omdat hij weet dat ik hem antwoorden zou); het ging zelfs zóover, dat hij 'van Nu en Straks' noemde, en toen Balieus deed opmerken dat hij nooit in V.N. en Str. geschreven had, antwoordde men hem dat hij het las en dat dit voldoende was!" En Van de Woestijne voegt er niet zonder paranoia of een hoge dunk van zichzelf aan toe: "Ge ziet hoe laf die menschjes zijn! Ze vallen mij nu aan in mijne vrienden [...]" (R65 en DB115).

Salonanarchisme

Van de Woestijne heeft op school de eindmeet niet gehaald. In 1897 zakte hij voor de tweede keer in de poësis, het voorlaatste jaar van de humaniora. De vraag is of dit met zijn anarchistische sympathieën te maken had. Meer dan één toeschouwer relativeert het anarchisme van Van de Woestijne. Minderaa haalt de woorden aan van zijn schoolmakker J.J. van Hauwaert: "Laat ons zeggen, dat Karel toen een beetje salon-anarchist was" (Minderaa 1942:96). Ook Gustave van de Woestijne zet kanttekeningen bij het anarchisme van zijn broer: "Het anarchisme van Karel was niet heel diep ingeworteld, en moest terug plaatsmaken voor zijn onwankelbaar geloof in God" (G. van de Woestijne 1979:117). Ook daarin verschilde Karel niet veel van zijn tijdgenoten in België en Frankrijk (Henri de Regnier en Camille Mauclair bijvoorbeeld), die ook een 'anarchisme de salon' aankleefden.

Toch is er een en ander ter verdediging van Van de Woestijnes oprechtheid aan te voeren. Zijn individualisme en zijn sociaal gevoel waren echt. Ik wijs in de eerste plaats op de psychologische bron van Van de Woestijnes anarchisme, die eventueel door anarchistische lec-

tuur verruimd kan zijn: zijn zin voor onafhankelijkheid, "[...] en deze vooral van (z)ijn denken" (VdW 7, 248). Hij heeft op die drang naar autonomie - die hij deelde met andere Van Nu en Straksers - meermaals gehamerd in interviews en brieven: "Gezag draag ik heel moeilijk, tenzij natuurlijk moreel gezag" (d'Oliveira 1920:36). Ook in zijn kritisch werk en ietwat meer versluierd in zijn prozawerk heeft hij steeds weer deze behoefte aan vrijheid geuit. Samenvattend merkt Minderaa op dat de invloed van de "[...] gistende anarchistische tijdstrooming" ervoor zorgde dat zijn "[...] vrijheids- en waarheidsdrift [uitgroeide] tot een-individualisme, dat gekenmerkt was door hardnekkige onafhankelijkheid, sceptische twijfel tegenover alle autoriteit, meedoo-gelooos zelfonderzoek en als gevolg daarvan pessimisme ten opzichte van de mogelijkheden eener waarachtige menselijke samenleving, tenzij dan door volstreekte overgave in vrijheid" (Minderaa 1942:101).

Minderaa wijst in de tweede plaats op Van de Woestijnes "[...] erbarmen met de lijdenden" (1942:101), dat door het anarchisme verdiept zou zijn. Dit medelijden met de verworpenen der aarde spreekt uit zijn allervroegste proza, bijvoorbeeld uit *Fragment uit een roman*, geda-teerd 1895 en gepubliceerd in 1899. "Het gaat om de uittocht, heel zeker uit de Gentse fabrieksstad, van een stoet havelozen, boeren, schippers, werklui, rovers, kinderen, nl. het meewarig om aan te zien uitschot van de maatschappij, tijdens de herfst naar het Vlaamse platteland" (Rutten 1959:57) ⁽¹²⁾. Van de Woestijne moet voor VNS een prozastuk van anarchistische strekking geschreven hebben, *Tocht*. Het vertoont zoveel gelijkenis met het later gepubliceerde fragment dat men zich kan afvragen of het niet om een en dezelfde tekst gaat. Van de Woestijne zegt erover aan De Meyere (brief van eind juli 1896): "Het zijn mensen: boeren en fabriekswerkers, bedelaars en boeren, ⁽¹³⁾ die Steden gaan in brand

steken, nadat een man, die een soort Anarchist moet zijn, er hen toe aangezet heeft" (R35 en DB26). Maar de jonge schrijver twijfelde sterk aan de waarde van het verhaal en heeft het vermoedelijk niet eens naar VNS opgestuurd, hoewel hij het eind juli zowel aan De Meyere (R24 en DB27) als aan Schamelhout beloofde (brief van 31 juli).

Van de Woestijnes sociaal gevoel komt volgens Minderaa later ook naar voren in zijn stukken voor de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* ⁽¹⁴⁾, bijvoorbeeld over de staking voor algemeen enkelvoudig stemrecht van 14 tot 24 april 1913, en in een prozatekst als *Omzetting II* in zijn *Beginselen der Chemie* (dat eerder in de NRC van 19 december 1913 werd gepubliceerd). Dat dit sociaal medeleven echter een tijdlang een al te opzichtig anarchistisch tintje bezat, blijkt uit volgend citaat uit een brief aan De Meyere van [sept/okt.?] 1895: "Gehukkiglijk heeft dat parvenus-burgerijtje ferm op de kneukels gekregen in de werkstakingen ⁽¹⁵⁾ die nu geëindigd zijn. Dat doet de goed-denkkenden deugd, als ze dat zien, en de werklui winnen er ook bij" (R9 en DB9).

Amnestie

Eén biografisch detail zal in elk geval bijgedragen hebben tot Van de Woestijnes bekendheid met het anarchisme: de figuur van Amnestie. Deze anarchist treedt als romanfiguur in *De Leemen Torens* op, de briefroman die de dichter samen met Herman Teirlinck schreef. In de jaren 1917-18 werd hij in het Nederlandse tijdschrift *De gids* gepubliceerd en in 1928 verscheen hij in boekvorm. Minderaa stelt het personage Amnestie zonder scrupules gelijk met de historische figuur (Minderaa 1942:99-100). Even onkritisch is ook de manier waarop hij "de groote staking der Gentsche wevers" nu eens in navolging van Van de Woestijne in 1887-88 ⁽¹⁶⁾

LE GLOBE ILLUSTRÉ

JOURNAL DE LA FAMILLE

ABONNEMENTS :
BELGIQUE: Un an fr. 10.00
12.00
Six mois 5.00
10.00
Trois mois 3.00
Etats de l'Union postale 12.00

ON S'ABONNE

aux bureaux de vente les plus étendus dans les librairies de Paris.
Les abonnements partent du premier de chaque mois.

PRIX DU NUMÉRO : 20 CENTIMES

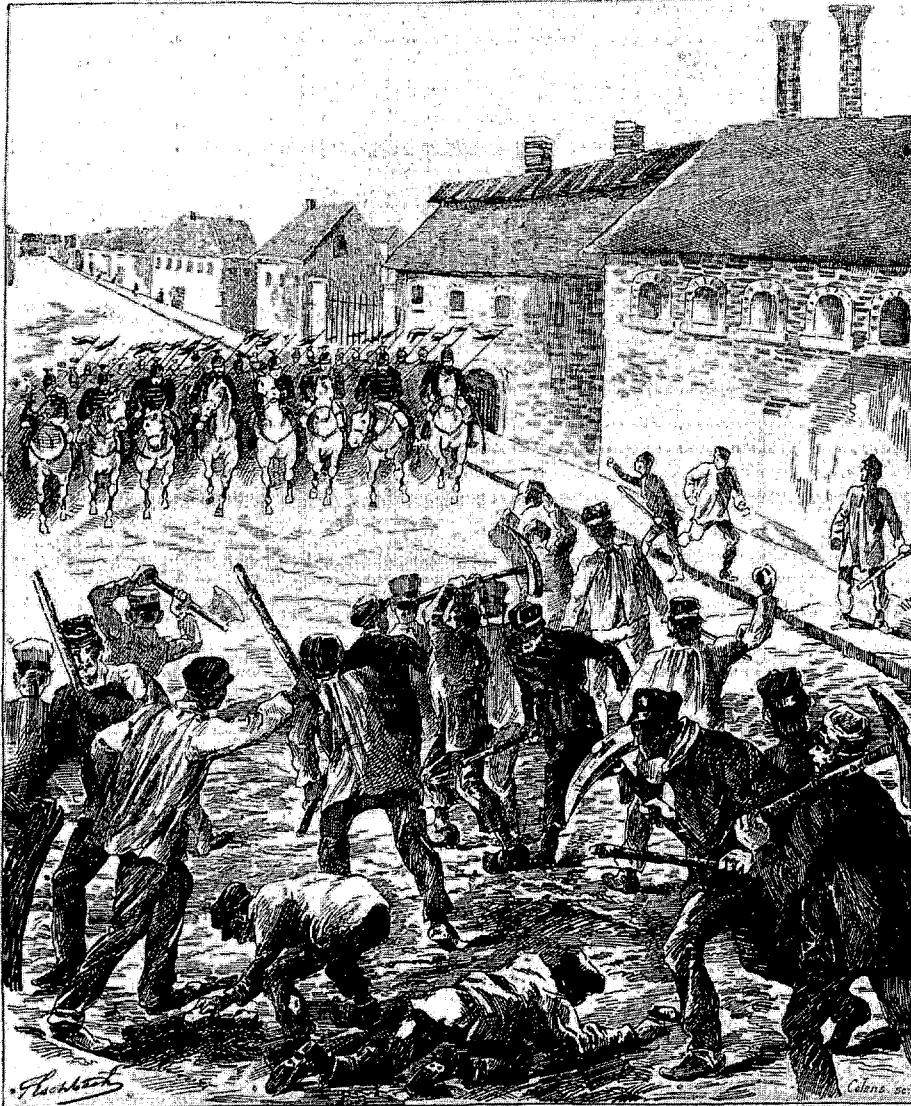
En vente dans toutes les bibliothèques des chemins de fer
et dans les kiosques de toutes les villes du pays

Pour les annonces et les réclames, s'adresser au bureau du journal
et à l'Office de Publicité, 30, rue de la Madeleine, à Bruxelles.

VOLUME I
N° 28 - 11 avril 1886

ADMINISTRATION ET BUREAUX :
BRUXELLES, 18, rue de la Madeleine,

Directeur : THÉO SPÉE.

LES GRÉVISTES A LA VERRETERIE MONSEU A ROUX.

"Over heel Wallonië huilde de revolutie"

(VdW 7, 397; Minderaa 1942:98) dan weer in 1889 (1942:99) heeft gesitueerd. In werkelijkheid is er in die jaren geen grote staking geweest. Wel was er in 1886 een "heroplevende stakingsactiviteit" (Vanschoenbeek 1995:25).

In de Sleepstraat 40 (vroeger Slijpstraat), dus niet ver van het ouderlijk huis van Van de Woestijne, hield Jean of Jan de Wolf, bijgenaamd Amnestie⁽¹⁷⁾, in augustus 1894 café Amnestie open. Voorheen was het kortstondig op de Vrijdagmarkt gevestigd. "De 'chimiste' Jean Arendsen de Wolf, geboren in Vlissingen in 1854, was in juli 1889 uit Den Haag naar België gekomen" (Vanschoenbeek 1995:184). Zoals andere Nederlandse anarchisten had hij gestudeerd en betekende hij op die manier een broodnodige versterking voor de Gentse arbeidersmilitanten. Hij onderhield zoals meer van zijn landgenoten ook contacten met Domela Nieuwenhuis, die Guy Vanschoenbeek "[...] zowat de biechtvader van de anarchiserende oppositie binnen de partij" noemde (1995:174). "In 1894 brak De Wolf echter met de BWP en opende café Amnestie aan de Vrijdagmarkt, dat het trefpunt werd van de anarchistische Vrije Groep De Fakkels en de Revolutionaire Jonge Wacht. In september 1894 vertrok hij echter uit het land en daarmee verdween ook die anarchistische oppositie" (1995:184). Moulaert (1995:193) geeft 1893 voor de breuk met de BWP.

Het is niet onwaarschijnlijk dat een anarchistisch café in de straat waar de Van de Woestijnes woonden, enige deining in de goedburgerlijke familie veroorzaakt heeft. In zijn opstel over Jules de Bruycker schrijft hij over een "[...] kraaknet herbergje, waar een dik en door-braaf man, die de waard was, en veel had omgegaan met de 'compagnons' van Frankrijk en elders, vertelde van hunne theorieën, hunne wederwaardigheden en hunne gevangenissen" (VdW 4, 897). Is deze herberg te vereenzelvigen met die van Amnestie? En kan Van de Woestijne café en herber-

gier gekend hebben, als de man al in 1894 het land verliet? Het is gezien de sociale controle die van zijn ouderlijk milieu uitging, niet waarschijnlijk dat hij op de leeftijd van zestien jaar zo'n café binnengestapt is. Bovendien dateerde, zoals ik zonet heb aangetoond, zijn kennismaking met het anarchisme van latere datum.

Romanpersonage

In *De Leemen Torens* geeft Van de Woestijne - die als ik-verteller optreedt - een korte biografie, schetst hij een portret en geeft hij een toespraak weer van Jan Vermeire, "[...] die destijds zich-zelf Amnestie had gedoopt" (VdW 7, 391). Met bewondering spreekt hij over "[...] dezen opbouwenden anarchist, een apostel, een échte, een gezalfde van zijn God" (7, 392). Hij regeerde oppermachtig over "[...] de massa der Gentsche werklui, der driekwart-honderd-duizend werklui die, einde der jaren tachtig, meer dan ooit in oproerige stemming verkeerden. Het Gentsche socialisme, dat zich steeds zoo grandioos-organiseerend, zoo doordrijvend-practisch heeft betoond, verhief, na een eerste ontwikkelingsperiode, in zijn jong machtbesef bral en overmoedig het hoofd. Voor het eerst schudde zijn handelens-tukke hand aan den socialen boom; voor het eerst kraakte deze tot in zijne wortelen. De maatschappelijke strijd was aangebonden, met de onstuimigheid van alle begin. En niet te Gent alleen: over heel Wallonië huilde de revolutie, die rochelend te Charleroy in bloed werd gesmoord" (7, 392-393; romein van mij, HV). Van de Woestijne zou zelf als "[...] achtjarig knaapje" (7, 394), dus in 1886 (!), de angst van de burgerij voor de opstand opgesnoven hebben. "De gemeenteraad hokte samen op het stadhuis als een haas in zijn hol" (7, 394). Zijn vader zou in het najaar, toen een wekenlange staking de stad lamlegde, als garde-civique 's avonds op pad gemoeten hebben (7, 395).

Het is duidelijk dat Van de Woestijne in zijn tijdsroman verschillende gebeurtenissen en tijd-

stippen door elkaar haalt om een van kruitdamp walmende schildering te kunnen geven. Het is hem om het 'effect' te doen, niet om historische getrouwheid. Dit illustreert nogmaals dat romans zeer gevaarlijke bronnen van historische kennis zijn, zeker als ze zo lang na datum geschreven zijn.

In Gent was er op het "einde van de jaren tachtig" geen bijzonder grote stakingsactiviteit. Wel waren er in 1886, zoals gezegd, stakingen en was er een optocht van hongerige werklozen in het begin van 1891. Een belegering van het stadhuis vond niet te Gent, maar wel te Luik plaats in het roerige jaar 1886, toen Wagener uitriep "La faim justifie le vol et le pillage". De beroering vanaf 25 maart in de streek rond Charleroi eindigde met de dood van veertien of vijftien manifestanten te Roux (Deneckere 1997:236-237 en Moulaert 1995:75).

Merkwaardig is dat de verteller van *De Leemen Torens* begrip heeft voor de plundering, na waken staking, van de bakkerswinkels, onder het roepen van "Bruud of Duud!" (VdW 7, 396). Hij spreekt nergens uitdrukkelijk zijn afkeer uit voor de aanslagen van de anarchisten en hij overdrijft hun aanhang. Deze relatief positieve voorstelling bewijst dat Van de Woestijnes romanesk verslag hoegenaamd geen afrekening met zijn eigen verleden is. Wel erkent de verteller teruggekeerd te zijn tot de stand, de burgerij, waartoe hij behoorde (7, 399-400). Hij zal het ook nog van Amnestie als verwijt te horen krijgen (7, 413).

Historisch correct is zeker de onenigheid tussen socialisten en anarchisten, die de verteller terloops suggereert: "Nog vóór den tijd van het geweldig [gewelddadig] anarchisme der jaren negentig gevoed, doorkneed met de half-verduwde theorieën van een Proudhon, blakend voor de dromen van een Fourier die bij hem gloeiënde koorts werden, was hij een dwepende geworden,

die zich weldra in het collectivistisch socialisme en bij de organisatorische voortvarendheid, die hem gepeuter leek, der Gentsche socialisten maar half thuis kon gevoelen" (7, 397).

De toenemende organisatie van het Gentse socialisme is door Van de Woestijne eveneens juist waargenomen. De verteller beschrijft hoe Amnestie na vijf jaar gevangenis voelt dat hij er niet meer bijhoort: "In die korte spanne tijds had het steeds-in-macht-toenemende Gentsche socialisme zich geordend; de werkgevers hadden toegevingen gedaan; de werklui, van nature arbeidzaam, waren, bij de herinnering aan de geleden ontberingen, inschikkelijker geworden" (7, 397).

Bij het wat hyperbolische portret dat Van de Woestijne van Amnestie schildert valt vooral de knuppel op die Amnestie onafscheidelijk bij zich houdt (7, 398; 402; vgl. 7, 635): "Een dik, grauw-flets gelaat dat aangewreten was door een borsteligen stoppelbaard tot bij de oogen, welke tuurden, klein maar vinnig, onder de streuvelig-zwarte brauwen, achter de glazen van een gebarsten lorgnet. Hij droeg een zwarten kiel, gelijk aan dezen der slagers die naar den veemarkt gaan. Zijne harige vuisten omknelden een knuppel, die hem nooit verliet; want hij leek, hij die alles dorst zeggen, den vreesachtigste der menschen" (7, 398). Op de fiches van de romanpersonages die Van de Woestijne en Teirlinck ten behoeve van elkaar hadden gemaakt, wordt Amnestie nog enigszins anders beschreven: "Jan Vermeire, gezegd Amnestie, 55 jaar. Vroeger uit de socialistische partij gezet door Anseele. Maar heeft enorme invloed behouden op het volk. Grootte ronden kop, vol bruin haar en baard. Een pince-nez met blauwe glazen en dik lint. Zwaar lichaam, gekleed met een blauwen kiel, als een beestenkoopman. Grootte haarige handen met vuile nagels. Brusks, maar gevoelig als een kind. Weent gemakkelijk" (AMVC, T 176/H, 88.357, fiche 5). Zwarte of blauwe kiel, Oscar de Swaef bevestigt dat het beeld dat Van de Woestijne van Amnestie

geeft, historisch klopt: "Mijn vader, Eugeen De Swaef, die zijn jeugd te Gent heeft doorgebracht, heeft vaak Amnestie gezien en bevestigde mij, dat het beeld, dat Van de Woestijne van die idealist heeft opgehangen, beantwoordt aan de werkelijkheid" (De Swaef 1953:14) ⁽¹⁸⁾.

Van de Woestijnes schildering van de weg naar het duistere, unheimliche oord waar Amnestie zijn toespraak houdt, is een prachtig voorbeeld van zijn stemmingskunst. Meer dan eens heeft hij zich in zijn werk aan een schildering van de dode stad Gent gewaagd, zoals zijn Franstalige generatiegenoot Franz Hellens dat vóór hem had gedaan. Plaats van de samenkomst is "[...] het 'Spiegelhof'⁽¹⁹⁾, een voormalige danszaal, thans niet veel beter dan puin, vlak over de grootste weverij der stad gelegen, waar duizenden en duizenden werklieden dag en nacht aan den arbeid waren" (VdW 7, 401).

Dan volgt een felle antimilitaristische, antinationalistische en antiklerikale toespraak van Amnestie. Tegenover het verbeestelijkende leger en het verdedigen van een illusoir iets als het vaderland stelt hij het eenvoudig menszijn: "Mensch te zijn, eenvoudig een mensch: ach, ik weet het wel, het heeft zoo heel veel niet te beteekenen, het is zoo heel waard niet dat men het beleven zou! Maar... Men leeft nu eenmaal, niet waar? En wij zijn toch allen menschen en wij zijn het zelfs allen op eendere wijze! Er zijn er die naar de kerken loopen, ja, en anderen loopen bij de wijven. Zij vreten en zij vrijen. Zij vreten God, en zij sterven van den honger misschien; zij vreten 't vleesch van de beesten, en zij barsten open gelijk een beest. Zij vrijen met Onze Lieve Vrouw, of zij vrijen met een vrouwmensch, en - ze zijn in de twee gevallen bedrogen" (7, 405).

Op het eind van zijn rede aarzelt Amnestie om openlijk tot desertie op te roepen. Elkeen moet voor zichzelf uitmaken wat hij gaat doen. Amnestie erkent dat hij zelf "[...] niet meer [kan] gebieden" (7, 413). Hier zit iets van het stand-

punt van Van de Woestijne in. Met de eenzame, geïsoleerde positie van Amnestie wil Van de Woestijne illustreren hoe onvruchtbaar het anarchisme eigenlijk is.

De toespraak is geënt op de situatie vlak voor de Eerste Wereldoorlog, toen er bij herhaling debatten over de legerhervorming werden gevoerd⁽²⁰⁾. Historisch bekend en verklaarbaar, maar toch merkwaardig om vast te stellen is dat de socialistische kampioenen toonden in de verdediging van een sterker leger. Amnestie maakt daar een toespeling op (7, 403-404).

Voor het overige getuigt de redevoering van Amnestie van Van de Woestijnes verbazende inlevingsvermogen in de ongebolsterde taal en geest van een volksmenger. De dichter heeft als politiek verslaggever talrijke redevoeringen (bijvoorbeeld van Anseele) bijgewoond die hem geïnspireerd kunnen hebben. Het is echter onwaarschijnlijk dat hij bij de toespraak een model voor ogen had. We moeten de redevoering volledig op rekening van Van de Woestijne schrijven en we mogen vooral in die passages die pleiten voor de "[...] vrijheid en de onbaatzuchtige menselijkheid" (7, 410), de visie van de schrijver herkennen. In Amnesties afkeer van de oorlog legt hij het antimilitarisme uit zijn eigen jeugd en zijn afschuw voor wat hij net met de inval van de Duitsers heeft meegemaakt. De speech is dus een curieus mengsel van opvattingen waar Van de Woestijne het mee eens en oneens is.

Model

Op de fiches voor *De Leemen Torens* wordt Amnestie niet, zoals andere romanpersonages die vooral uit het culturele of sociale veld afkomstig zijn, gelijkgesteld met een bepaalde reële persoon. Op grond van een brief van Leo Picard aan Willem Pée identificeert P. de Leeuw Amnestie echter met de Gentse socialist Ferdinand

Hardijns (De Leeuw 1990:277). Deze Hardijns was de zoon van een postbode (en dus niet van een ploter zoals Amnestie in *De Leemen Torens*), journalist van *Vooruit* en gemeenteraadslid van Gent⁽²¹⁾. Hij zou ook model hebben gestaan voor Buysse Jan Kappuijns in *'n Leeuw van Vlaanderen* (Vanschoenbeek 1995:249). De Leeuw heeft voor de identificatie Amnestie-Hardijns zo zijn redenen, die echter "[...] al te zeer tot de privé-sfeer [behoren] om te worden ontsluitend" (De Leeuw 1990:277)⁽²²⁾. Dat Amnestie karaktertrekken of uiterlijkheden van deze Hardijns bezit, mogen we grif aannemen. De meeste personages, zeker de belangrijkste, zijn immers composietfiguren: ze zijn samengesteld uit verschillende personen, die zelfs in verschillende tijden leefden. Karakters die niet satirisch worden opgevoerd of vermeld, dragen hun echte naam (Frans van Cauwelaert bijvoorbeeld). Amnestie is dan weer een bijnaam die naar een historische figuur verwijst, zonder dat het romanpersonage volledig met die figuur overeenkomt. Omdat het personage Amnestie trekken vertoont van zoveel verschillende personen - de reële Amnestie (Jan de Wolf), Hardijns en misschien ook Anseele - lag het niet voor de hand dat Van de Woestijne hem op de fiches zou identificeren met één figuur, bijvoorbeeld Hardijns.

Van de Woestijne zal Hardijns wel gekend hebben, maar deze zal het zeker niet geweest zijn die, zoals in *De Leemen Torens* over Amnestie verteld wordt, teruggekeerd uit de gevangenis zich van de grote massa had afgekeerd en de kunstenaars onderwees. "Wij wisten heel wat meer dan hij, ook van de revolutionaire schriften die zijne lievelingsboeken waren. Wij hadden allang Multatuli achter den rug: voor hem nog lievelingslectuur, al was ze hem wat tam. Maar wij luisterden naar zijn commentariën, die alles wonderbaar wisten te belevendigen, gedrenkt als ze waren met het beste dat woelde en wentelde in zijn

groot menschenhart. En aldus, Herman, was hij ons werkelijk zeer lief" (7, 399). Meer dan op de verteller had Amnestie vooral impact op de "[...] zelfstandige werkers" (7, 399). "Zoo vormde hij ze tot iets als eene geestelijke aristocratie: wijzelf konden er meê omgaan als met gelijken, en het verruimde onze menschenliefde, waar hij zich het hart van noemen mocht" (7, 399). Het is vooral deze diepe menselijkheid die de verteller in Amnestie liefheeft (vgl. 7, 407). Ook al neemt hij afstand van dat in zijn rede "[...] wat wij noodzakelijk vervalscht en op zijn minst eenzijdig, oppervlakkig en tendentiëus moesten vinden" (7, 407).

'De Fakkel'

In *De Leemen Torens* is er tevens sprake van het door Amnestie gestichte blad *De Toorts*, waarmee Maarten de Mensch en Hilarion de Maegdeleer - met wie zoals bekend Georges Minne en Valerius de Saedeleer worden aangeduid - colporteerden (7, 397-398). "Door deze beiden kwamen wij studenten, bekeerd door Tolstoj, Kropotkine en Stirner, gegalvaniseerd zelfs door een Jean Grave en zijne eenvoudig-brede mensche-lijkheid, met Amnestie in aanraking" (7, 398). De twee jonge kunstenaars, volgelingen van Amnestie, "[...] walgden voor de socialistischen dwang, voor den onafhankelijkheid-knevelenden tucht die heerschte over de scharen van 'Vooruit'" (7, 398). De Maegdeleer werd op zekere avond gevonden "[...] badend in zijn bloed op den drempel van een socialistisch lokaal: de georganiseerde werklieden hadden het hem kwalijk genomen, dat hij onder hen 'De Toorts' was komen venten..." (7, 398)

Het is niet moeilijk om hier de zinspeling te vatten op het blad *De Fakkel*⁽²³⁾, dat bestond van 28 januari 1894 tot 28 oktober 1894. De redactie, administratie en uitgever (Jozef Drieghe) waren zoals het café Amnestie ook eerst op de Vrijdagmarkt en vanaf 5 augustus in de Sleepstraat gevestigd. Van de Woestijne

noemt Minne, De Saedeleer en *De Fakkel* overigens met name in zijn interview met d'Oliveira. "Die gingen zoo ver dat zij wilden stelen om d'arme menschen hetgeen hun diefstal opbracht te gaan uitdeelen. Zij gingen ook dagbladen op straat verkoopen en bij iederen 'Fakkel' dien zij verkochten, kregen zij een slag op hun kop" (d'Oliveira 1920:36).

Het verschil in tijd tussen 1894, het enige verschijningsjaar van *De Fakkel*, en de tijd toen Van de Woestijne in De Praetere atelier in het Patershol conspireerde (ca. 1897), wijst erop dat Van de Woestijne dit verhaal waarschijnlijk alleen maar kende van aan het haardvuur, als mondelinge overlevering. Vermoedelijk is dus ook de herinnering aan de herbergier slechts 'oral history'. Bovendien verklaart het feit dat die heroïsche tijd uit 1894 dateert, waarom onder de leurers met *De Fakkel* De Praetere niet wordt genoemd. Naar eigen zeggen leerde De Praetere Minne en De Saedeleer pas in 1895 kennen (Durnez 1995:73). Te laat dus om nog Amnestie gekend te hebben.

Dreyfus

Het is zeer onwaarschijnlijk dat Van de Woestijne banden heeft gehad met anarchistische arbeiders en buiten het artistiek-intellectuele milieu is getreden. Hij nam deel aan een mode, zoals rechtgeaarde kunstzinnigen zich vandaag de dag tot het ecologisme bekennen. Het best blijkt dat uit zijn houding ten opzichte van de tijdschriften *Ontwaking* en *Onze Vlagge*. De briefwisselingen met Lode Baekelmans, Jan Eelen en Victor Ressler documenteren zijn aarzeling om mee te werken aan die bladen. Zo vorderde Van de Woestijne "[...] onder een nerveuze geestestoestand" eerst zijn abonnementsgeld voor *Ontwaking* terug (briefkaart aan Jan Eelen van 4 april 1896). Daarop excuseerde hij

zich bij Eelen, met de woorden: "Ge weet hoezeer ik uwe denkbeelden deel, hoezeer uw streven het mijne is: mijne medewerking aan het ons beiden zoo dierbaar 'Van Nu en Straks' is, dunkt me, daarvan een doorslagend bewijs" (brief van 25 april). Op vraag van Eelen zond hij vijf dagen later - vermoedelijk als een vorm van goodwill - het eerste van de twee gedichten die hij zou bijdragen. Tot die twee gedichten, *Beeldliedeken* en *Sonnet*, bleef Van de Woestijne medewerking aan *Ontwaking* (eerste reeks van twaalf nummers, van 1 april tot 1 december 1896) beperkt.

Voor *Onze Vlagge* (één jaargang met twintig afleveringen van 1 december 1897 tot juni 1899) beloofde Van de Woestijne in mei, in een brief aan De Meyere (R64 en DB80), aanvankelijk een vertaling van Aeschylus. Maar het zou nog lang duren voor hij effectief iets stuurde. Eerst vroeg hij aan Baekelmans wegens examens uitstel tot augustus voor de bijdrage die hij zou leveren over *Het leven der Symbolen*. In één adem stelde hij nog een resem andere artikelen voor de daaropvolgende vier maanden in het vooruitzicht. Hij voegde er tevens aan toe dat het eerste nummer van "[...] mag ik zeggen: onze? Vlagge" hem zeer beviel. Hij wacht vol ongeduld op het verschijnen van *Onze Vlagge*, schreef hij daarop in een brief van [begin september?] 1897 aan De Meyere (R77 en DB150). Hij vroeg dan wegens examens andermaal uitstel aan Baekelmans, dit keer tot half oktober (brief vóór 12 september). Maar in een volgende brief aan Baekelmans, d.d. [oktober?] '97, herhaalde hij: "Ik ben gelukkig dat de 'Vlagge' weldra geheschen wordt". Tegelijk beloofde hij nog eens een opstel en zijn Aeschylus-vertaling.

Half november echter besloot hij - zo meldde hij aan De Meyere - niet mee te werken (R76 en DB114). Hij lichtte dit besluit toe in een brief aan Baekelmans van 26 december: "Ie

Ik weet niet of Dreyfus onschuldig is.

Ik weet niet of Esterhazy schuldig is.

Ik weet alleen door welke menschen de eerste veroordeeld, de tweede verdedigd is: groot horloge-werk, en de Pellieux windt het op of laat het stil-vallen naar 't hem belieft; alleen zijn er wielekens in verroest, die het roest aan andere wielekens meêdeelen, en weigeren voort te draaien, en de andere in hun gedraai belemmeren, niet tegenstaaande al de olie die de Fransche Staat en 't Fransche volk er op gieten; - arm Fransch volk dat zóveel van mekaniem speelgoed houdt, dat het zelfs niet ziet hoe het gedetraqueerd is, en vergeet dat zoo'n uurwerk toch nooit het juiste uur zal wijzen; - arm Fransch volk dat zich heel kwaad ging maken als Zola het ding eens van dichtbij ging be- zien en, met woorden uit zijn verontwaardigd hart, verklaarde: 't Is heelemaal in de war; - arm Fransch volk dat den Croque- mitaine-de Pellieux die het met een oorlog bedreigt, nog toe- juicht; - arm Fransch volk dat bravo! aan het gerecht toeroept, dat nooit rotter gebleken heeft; dat gerecht dat de kuiperijen van het Etat-Major bekrachtigd heeft door zijne goedkeuring; dat een man veroordeelde omdat hij opgekomen was tegen eene monstrueuze geding-voering, - veroordeelde, omdat die geding- voering geleid was geworden door leden van den hooger en leger-staf: dubbele vilénie voor het gerecht; dubbele overwinning van het oppermachtige leger. Knieval onder den dreigende de- gen, en, op de bukkende nekken, de stalen spoor der laars. Onderwerping aan 't bral gebod: Cedant togae armis. Openlijke bekentenis: het leger leidt den Staat, en bijna smeeken: het blijve ons leiden...

Ik geloof dat we eerst en vooral Zola dáarvoor moeten bedanken, dat hij, in den loop van 't proces, ons en iedereen tastbaar be- wezen heeft dat we gelijk hadden te denken: de laatste cariatide van de moderne staten (want allen zijn op den zelfden leest geschoeid als Frankrijk) is het Militarisme, en het ondermijnen van het Militarisme heeft als onvermijdelijk gevolg: het ineens- storten van den huidigen toestand der zaken. Men trekke con- clusies, in welken zin ook.

omdat ik aan me zelf twijfelde, voor 't geen aanging het fabrikeeren van artiekels; 2e omdat ik, sedert korten tijd het bewustzijn had gekregen dat ik weldra, door studie die ik doe en ervaringen die ik opdeed, op een terrein zou komen, en wellicht reeds stond, dat me nogal ver verwijderde van den huidige toestand." Vooral op dat laatste, het keerpunt waarop hij stond, insisterde hij. Ik kom daar zo meteen op terug.

Het lijkt alsof Van de Woestijne de crisis heeft overwonnen, want zijn medewerking werd toch substantieel in het eerste halfjaar van 1898. Mogelijk was dat echter een compensatie voor de advertentie die *Onze Vlagge* plaatste voor zijn eigen bibliotheekblad *Werk*. Een bijzondere plaats onder Van de Woestijnes bijdragen neemt zijn antwoord in op een enquête over *J'accuse* van Zola (VdW 1898a). Daaruit spreekt naast openlijk antisemitisme vooral antimilitarisme. Van de Woestijne wierf ook abonnenenten voor *Onze Vlagge*. Aan de tweede helft van de jaargang werkte hij echter niet meer mee. Later, in 1900, stuurde hij wel nog twee *Korte zangen* aan het zuiver literaire *Alvoorder* van de ex-Vlagger Lode Baekelmans, een tijdschrift dat maar een kort leven beschoren was en met een nieuwe reeks van *Ontwaking* polemiseerde. Aan die tweede reeks van *Ontwaking*, die startte in 1901, opnieuw door Ressler werd bezielde en openlijk anarchistisch was, heeft Van de Woestijne niet meegewerkt. Hij had toen al lang zijn wilde haren verloren⁽²⁴⁾.

A quoi bon?

De peripetieën in Van de Woestijnes verhouding tot de Antwerpse groep maken enigszins duidelijk hoe lang zijn gedweep met het anarchisme heeft geduurd. Zijn medewerking aan *Ontwaking* en aan de voorbereiding van *Onze Vlagge* valt samen met zijn enthousiasme voor

de Zwarte Vlag. Die geestdrift kreeg hem dus pas goed in haar greep op een moment dat Vermeylen die van hem al bijna verloren had. Er kwam een einde aan toen hij net als deze het anarchisme als stelsel ging verwerpen. Hij reageerde op het meinumner van VNS in 1898 met de schampere woorden: "Het ding over Bakunin [van Max Nettlau] lees ik niet. Ik lees geene sociologie meer. Als ik er lees, val ik in 't slaap. Overigens, al[s] die stelsels ontnemen mij mijn vastheid" (R90 en DB105).

In de reeds vermelde brief aan Baekelmans van 26 december 1897 schreef hij: "[...] nóg ben ik anarchist, maar voel me daarnaast Christen, en heb de overtuiging dat niets het Christendom zal overvleugelen of er eens zal mee gelijk staan, gelijk Vermeylen zei. Ik denk: 'gelukkig hij die zeggen mag: ik geloof in God, den Vader.' - Ik weet overigens dat ik de eenige niet ben die op dit standpunt staat, en dat er nog velen zullen opkomen". Van de Woestijne had "de stroomingen in de hoogten"⁽²⁵⁾ en niet langer die in de diepte gevoeld. Voor de rest van zijn leven zou hij een gelovige blijven en op het einde werd hij zelfs weer orthodox katholiek. In 1905 kon hij echter nog in een brief aan de katholiek Karel van den Oever van leer trekken tegen orthodox-katholieke tijdschriften: "Mijn katholicisme is, helaas, niet geheel orthodox [...]. Wat ga ik, anarchist (jawel, niettegenstaande mijn katholicisme) doen in het midden van die schoolse discipline?" (VdW 1985:156). Wellicht was er dus iets blijven vonken van het oude vuur toen hij aan het begin van deze eeuw als bohémien in het dorpje Latem leefde. De culturele kring van Open Wegen - opgericht in 1902 - discussieerde er over "[...] revolutie, van Anseele, van Tjeef Ardyns [Ferdinand Hardijns], van Van Beveren en van anderen nog" (G. van de Woestijne 1979:115). Toch is het twijfelachtig of de fakkel toen nog echt brandde, zowel bij Van de Woestijne als bij zijn generatiegenoten. De vroegere anar-

chisten waren allen andere wegen opgegaan. In een artikel van 22 december 1908 over de schilder Degouves de Nuncques schrijft de dichter: "Enkelen, toen de roem gekomen is, zijn teruggekeerd tot de burgermaatschappij die ze zoozeer hadden verfoeid; weer anderen hebben het gedacht met het gevoel van 'à quoi bon?', hier en daar is er eene, die 't eenige heil terug heeft gevonden in den schoot der Kerk, terwijl anderen zich, zonder bepaald formalistisch gelooven, troost zoeken in evangelische gevoelens. Allen hebben echter uit den ouden strijd de macht der persoonlijke, individualistische uitdrukking behouden" (VdW II, 620). Dat zij nooit volledig in de schapenstal teruggekeerd zijn, beklemtoont Van de Woestijne telkens weer: "Wij werden, als iedereen, opnieuw 'bourgeois'. We werden het echter voorzien van het tegen-gif dat voor de leelijke dingen van vroeger moest vrij-waren" (VdW 4, 930). Daarom is anarchisme voor hem nooit een scheldwoord geworden: hij spreekt tegen d'Oliveira tweemaal van de "[...] aristocratisch-anarchistische [tegenbeweging die er zou komen als] de proletarische-gemeenschappelijke stijl" (d'Oliveira 1920:47, vgl. 1920:42) mainstream zou worden.

Anarchisme staat voor zowel de jonge als latere Van de Woestijne - zoals ook voor de vroege Vermeylen - voor individualisme en vrijheid, dat wat hij later meermaals liberalisme is gaan noemen. Men zou Van de Woestijnes latere politieke opvattingen dan ook sociaal-liberalistisch kunnen noemen. Het individu moet zich vrij kunnen ontplooiën binnen een gemeenschap. In een notitie van 29 juni 1918 voor de nooit voltooide roman *Epibasis* schrijft hij: "Ons liberalisme leidde van-zelf tot anarchisme: het laat heel goed eerbied voor andermans wil en wens toe. Er is een liberalisme denkbaar, waar de algemeene wil de aanpassing van den persoonlijke wil eischt, zonder daarom iets aan dien wil te kort te doen; waar de persoonlijke wil zich met al zijne krachten

ontplooit in de atmosfeer van den algemeenen wil (Kantiaansch ideaal: elke daad een voorbeeld voor het algemeen, wat een algemeen ideaal vooronderstelt). Dit behoeft geen staatsocialisme te worden die den persoonlijke wil breekt" (VdW 3, 1045). Van de Woestijne meent dat "[...] evenwicht alleen van alle bestanddeelen der sociale orde [...] de goede werking van de staatsinstelling verzekert" (VdW II, 619). Het is een klassieke matiging die hij ook in zijn poëtica voorstaat.

Rest de vraag hoe diep Van de Woestijnes kennis van het anarchisme geweest is. Op geen enkele bladzijde van zijn werk blijkt dat hij meer dan de titel van een revolutionair boek heeft gelezen. In zijn verhaal *Christophorus*, dat zowat zijn eigen geestelijke ontwikkeling verbeeldt, refereert hij impliciet aan Nietzsches *Jenseits von Gut und Böse* en *Wille zur Macht*, maar uit niets valt op te maken of hij diens boeken ook werkelijk gelezen heeft. Uit heel het exposé van de filosoof-molenaar waarin die verwijzingen voorkomen, blijkt geenszins dat Van de Woestijne van het anarchisme theoretische kennis had. En overal waar hij in zijn essays en kritieken sprak over die "[...] gevaarlijke utopie" (VdW 6, 15) die de anarchisten aankleefden, bleef hij steken in heel algemene beschouwingen. Van de Woestijne bezat als het ware een intuïtieve kennis van hun idealen.

Bibliografie

- L. BAEKELMANS, *De mannen van Elck wat wils*, Amsterdam: Van Kampen & Zoon, z.j.[1924].
- J. BEL, De droomers van Wagenvoort. Anarchisme en mystiek in het fin-de-siècle. In: *Literatuur*, 6(1989), pp. 214-221.
- F. BOENDERS, "Maar de kunst, smeerpap, de kunst!" Over kunstpruiming en kunstverruiming, kunst der vrijheid en vrije kunst. In: F. DE CRITS (red.), *Brussel en het fin-de-siècle. 100 jaar Van Nu en Straks*, Antwerpen-Baarn: Houtekiet, 1993, pp. 117-142.

- A. CAPITEYN, e.a., *Gentse torens achter rook van schoorstenen*, Gent: Dienst voor Kulturele Zaken, 1983.
- DBF, *Dictionnaire de Biographie Française*, Paris: Librairie Letouzey et Ané; tome treizième, 1975; tome seizième, 1985; tome dix-septième, 1989.
- E. DE BOM, *Nieuw Vlaanderen*, Brussel-Amsterdam: De Wilde Roos-Ontwikkeling, 1925; De Nederlandse auteur Nico van Suchtelen. In: *Verslagen en mee-deelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde*, november-december, 1942, pp. 605-619.
- P. DE LEEUW, De Leemen Torens van Herman Teirlinck en Karel van de Woestijne: een 'sleutelroman'? In: *Spiegel der Letteren*, 32(1990)4, pp. 261-282.
- P. DELSEMME, Le cosmopolitisme littéraire à l'époque de Paul Gérardy à travers La Société nouvelle, revue internationale (1e série, 1884-1897). In: J.M. HEUR en A. NIVELLE (eds.), *Autour de Paul Gérardy*, Liège, 1984, pp. 101-120.
- G. DENECKERE, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België (1831-1918)*, Antwerpen-Baarn-Gent: AMSAB-Hadewijch, 1997.
- A. DE RIDDER, Bij Karel van de Woestijne (Eene reportage-studie). In: *Onze schrijvers geschetst in hun leven en werken 2 (Vlaamsche Schrijvers)*, Baarn: Hollandia-Drukkerij, 1909, pp. 68-94.
- G. DESEYN, *Het anarchisme te Gent in de 19de eeuw*, Gent: Libertaire studiegroep, 1987.
- E. D'OLIVEIRA, *De mannen van '80 aan het woord. Een onderzoek naar enkele beginselen van de Nieuwe Gids'school*, derde druk, Amsterdam, 1920.
- E. DURNEZ en M. SOMERS (eds.), *Latemse memoires. Herinneringen van Mevrouw Karel van de Woestijne en Julius de Praetere*, Antwerpen-Baarn: Hadewijch, 1995.
- M. HANOT, Invloed van Stirner in het jeugdwerk van August Vermeylen. In: *Dietsche Warande en Belfort*, (1956)5, pp. 286-294.
- E. HERBERT, *The Artists and Social Reform in France and Belgium, 1885-1898*, New Haven: Yale Historical Publications, Miscellany 74, 1961.
- G. IMANSE en J. STEEN, Achtergronden van het Symbolisme. In: *Kunstenaren der idee. Symbolistische tendensen in Nederland ca. 1880-1930*, cat. tent. Haags Gemeentemuseum, 1978, pp. 21-35.
- P. MINDERAA, *Karel van de Woestijne. Zijn leven en werken*, Arnhem: Van Loghum Slaterus, 1942.
- J. MONFERIER, Symbolisme et anarchie. In: *Revue d'histoire littéraire de France*, 65(1965), pp. 233-238.
- J. MOULAERT, *Ontwaking en de Kapel. Bijdrage tot de geschiedenis van het anarchisme te Antwerpen 1894-1910. Deel II. Een anarchisme van vlaamsgezinde, vrijzinnige jongeren te Antwerpen 1894-1910*, KUL, licentiaatsverhandeling, 1979; *De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914*, Berchem: Epo, 1981, (1986²); *Rood en zwart. De anarchistische beweging in België - 1880-1914*, Leuven: Davidsfonds, 1995.
- L. PICARD, Nederlandse Letteren. De Leemens Torens als historisch document. In: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, 12(1958)3, pp. 309-318.
- B. POLAK, Het anarchisme. In: *Het Fin-de-Siècle in de Nederlandse schilderkunst. De symbolistische beweging 1890-1900*, Utrechtse bijdragen tot de kunstgeschiedenis nr.4, 's-Gravenhage: Nijhoff, 1955, pp. 80-83.
- J. ROMEIN, *Op het breukvlak van twee eeuwen. De westerse wereld rond 1900*, Amsterdam: Querido, 1967.
- M. RUTTEN, *Het proza van Karel van de Woestijne*, Liège-Paris: Faculté de Philosophie et Lettres, Société d'Éditions Les belles Lettres, 1959.
- G. SCHAMELHOUT, Uit de jaren 1892-1901. In: *Gedenkboek A. Vermeylen*, 1932, pp. 111-116.
- M. SOMERS (red.), *Karel van de Woestijne 1878-1929*. Tentoonstellingscatalogus, met een inleiding door Albert Westerlinck en chronologisch raamwerk door prof. em. M. Rutten, Brussel: Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1979.
- H. SPELIERS, *Dag Streuvels. 'Ik ken den weg alleen'*, Leuven: Kritak, 1994.
- H. TEIRLINCK, Getuigenis bij het ontstaan van de Lemen Torens. In: *K. van de Woestijne, Verzameld Werk, Zevende deel*, Brussel: Manteau, 1948, pp.V-XXIX en In: H. TEIRLINCK, *Verzameld Werk*, pp.XXV-XLVI; *Vijfde deel. De Lemen Torens in samenwerking met Karel van de Woestijne*, samengesteld en van aantekeningen voorzien door prof. dr. Willem Pée met medewerking van prof. dr. A. van Elslander, Brussel: Manteau, 1965.
- F. TOUSSAINT VAN BOELAERE, *Marginalia bij het leven en het werk van Karel van de Woestijne. Documenten*, Brussel-Rotterdam: Manteau-Nijgh en Van Ditmar, 1944.
- B. TUCHMAN, *De trotse toren. Een portret van de wereld in de jaren 1890-1914*, Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1985.
- H. VANDEVOORDE, Onbekend journalistiek werk van Karel van de Woestijne in de NRC. In: *Spiegel der letteren*, 37(1995)1, pp. 44-50.
- G. VAN DE WOESTIJNE, *Karel en ik. Herinneringen*, Brussel-Amsterdam: Elsevier-Manteau, 1979.

- K. VAN DE WOESTIJNE, Antwoord op het "Enkwest over de daad van Emile Zola". In: *Onze Vlagge. Jong-Vlaamsch Strijdblad*, 1(1898)7, pp. 104-106; J. A.J. Boekbeoordeling, Van dichterleven, verzen van Richard de Cneudt [...]. In: *Onze Vlagge*, 1(1898)8, pp. 116-122; *Verzameld werk*, 8 dln., Brussel: Manteau, 1947-1950; *Brieven aan Lode Ontrop*, uitgegeven met een inleiding en aantekeningen van Anne Marie Musschoot, Gent: Secretariaat van de Koninklijke Academie van Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1985; A. DEPRez (red.), *Verzameld journalistiek werk*, 16 dln., Gent: Cultureel Documentatiecentrum, 1986-1995.

- L. VAN DIJCK, J.P. VAN LISSENS en T. SALDIEN (eds.), *Het ontstaan van Van Nu en Straks. Een brieveneditie 1890-1894*, dl.1: teksten, dl.2: annotaties, Antwerpen: Centrum voor de Studie van het Vlaamse Cultuurleven, (Studia Flandrica, nr.3), 1988.

- A. VAN ELSLANDER, *Cyriel Buysse. Uit zijn Leven en zijn Werk I*, Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1960.

- G. VAN ISTENDAEL, August Vermeylen en de anarchie. In: F. DE CRITS, *Brussel en [...]*, 1993, pp. 65-80.

- G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen-Baarn-Gent: Hadewijch-AMSAB, 1995.

- A. VERMEYLEN, *De Vlaamsche Letteren van Gezelle tot Heden, derde, om- en bijgewerkte druk van 'Van Gezelle tot Timmermans'*, Amsterdam: Elsevier, 1938 (ook in: *Verzameld werk*, derde deel, 1953); *Verzameld werk*, Brussel: Manteau, 1951-1955.

- R. VERVLIET, Also sprach Dr. Vermeylen. Brieven van August Vermeylen uit Berlijn en Wenen (1894-'96). In: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, 25(1972)9, pp. 896-931; *De literaire manifesten van het fin de siècle in de Zuidnederlandse periodieken 1878-1914*, 2dln, RUG, 1982; *August Vermeylen 1872-1945. Leven en werk*, Brussel: Vrijzinnig Studie, Archief- en Documentatiecentrum (Prominente Vrijzinnigen nr. 6), 1990.

- J. VLASSELAERS, *Literair bewustzijn in Vlaanderen, 1840-1893: een codereconstructie*, Leuven, Universitaire Pers (Symbolae Facultatis litterarium et philosophicae Lovaniensis. Series B; 2), 1985.

- K. WAUTERS, *Wagner en Vlaanderen 1844-1914. Cultuurhistorische studie*, Gent: Secretariaat van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1983.

- A. WESTERLINCK, *De wereldbeschouwing van August Vermeylen*, Antwerpen: C. De Vries-Brouwers, 1958.

Noten

(1) Daarvoor kan de lezer terecht bij respectievelijk Vervliet (1982) en Moulaert (1981 en 1995). Bevlogen portretten van het anarchisme vindt men in het Nederlands bij Romein (1976) en Tuchman (1985). Vooral aan Moulaert en Herbert (1961) ontleen ik gegevens zonder dat dit steeds vermeld wordt.

(2) De brief is volledig afgedrukt in Toussaint (1944: 103-107) en wordt zoals alle andere hier geciteerde brieven bewaard in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven onder de signatuur W 803 B. De brief begint en eindigt met een bespreking van een niet bij name genoemde brok proza van Toussaint, *Studie van drukte*, waartussenin Van de Woestijne zijn poëzieopvattingen uiteenzet. Van de Woestijne verwijst naar dit proza van Toussaint in een brief aan Victor de Meyere, die vermoedelijk in december 1895 geschreven is (Rutten nr.17 en De Bock nr. 16). De brief aan Toussaint is dus vermoedelijk uit die tijd. Voor de brieven aan De Meyere verwijs ik hier respectievelijk naar de nummering die Mathieu Rutten (R) heeft aangebracht in zijn excerpten (AMVC, 803 B) en vóór hem Eugène de Bock (DB), die met potlood de brieven van een cijfer voorzag.

(3) Jean Grave (1854-1939) was de drijvende kracht achter *La Révolte* (1887) en haar opvolger *Les Temps Nouveaux* (1895) (DBF 1985:1100-1101). Hij werd "[...] al eens de paus van het Franse anarchisme genoemd" (Moulaert 1995:142). Sébastien Faure (1858-1942), pacifist. Hij stelde een *Almanach anarchiste* (1892) samen en richtte in 1895 met Louise Michel het weekblad *Le Libertaire* op, waarin hij een pro-Dreyfus-standpunt innam (DBF 1975:770-771). Augustin Hamon (1862-1945), auteur van o.m. *Psychologie de l'anarchiste-socialiste* (1895) (DBF 1989:560-561). Van dit werk verscheen een bespreking in onder andere *Le Mercure de France* (door G. Danville, februari 1896, 17, 275-276). Hamon werkte ook mee aan *La Société Nouvelle* (Delsemme 1984:105).

(4) De latere volkskundige Victor de Meyere (1873-1938) woonde te Boom en verkeerde in de kringen van *Van Nu en Straks*. Zijn briefwisseling met Karel van de Woestijne werd onlangs dankzij de bemiddeling van Peter Theunynck door het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven aangekocht (AMVC, W 803 B). Ik dank Theunynck voor de afschriften van deze belangwekkende brieven die hij mij ter beschikking stelde en voor de suggesties van mogelijke datering. Waar de datering niet vaststaat heb ik die tussen vierkante haakjes gezet; een vraagteken duidt een grotere onzekerheid ervan aan.

(5) Vermeylen gaf in een brief van 26 januari 1895 aan De Bom de raad zich niet bezig te houden

- "[...] met zoo'n domme boeken als die Anarchisten van Mackay" (Vervliet 1972:912). Van Mackay verscheen een fragment in vertaling in het Nederlandse blad *Licht en Waarheid* van 18 augustus 1894 (Imanse 1978:23).
- (6) Zie Westerlinck (1958:25). Karel Wauters heeft aan de hand van Vermeylens essays diens kennis aangetoond van de revolutionaire geschriften van Wagner (Wauters 1983a:407 e.v.; vgl. Westerlinck 1958:26). Voor Vermeylen en het anarchisme zie Vervliet (1990:61-68) en ook het ontgoochelende artikel van Van Istendael (1993). Voor Stirner en Vermeylen zie Hanot (1956).
- (7) De Bom (1925:47): De Bom zag bijvoorbeeld Henry van de Velde met *La conquête du pain* in de hand langs de Meir te Antwerpen lopen. Vermeylen zou met Van de Velde samen het boek gelezen en besproken hebben (interview met R. Herreman in de *Vooruit* van 8 mei 1932; verwijzing in Westerlinck 1958:25-26n1). Zie Van Dijck e.a. voor de reactie van Mesnil op *La conquête du pain* (Van Dijck e.a. 1988b:193).
- (8) Henry James voerde anarchisten op in zijn roman *Princess Casamassima* (1886) en Joseph Conrad publiceerde in 1906 de novelle *An Anarchist* (Tuchman 1985:596-597). Voor het anarchisme in de Noord-Nederlandse literatuur zie Bel (1989).
- (9) Dank aan Jan Moulaert voor het gebruik dat ik mocht maken van zijn licentiaatsthesis over het Antwerpse anarchisme (Moulaert 1979).
- (10) Het Arabische cijfer na de afkorting VdW (Van de Woestijne) verwijst naar het deel van zijn *Verzameld werk*, het Romeinse naar het deel van het *Verzameld journalistiek werk*.
- (11) Vgl. met de uitspraak van Verlaine die door de kunstenaar Thorn Prikker aan Henri Borel wordt meegedeeld: "Hij beweerde, wanneer je artiest bent moet je vanzelf anarchist zijn. Als je om je heen de sjappies [pignoufs] ziet, wil je er wel eens een paar van in de lucht zien" (geciteerd bij Polak 1955:82).
- (12) Rutten verzwijgt zedig de hoeren.
- (13) Vergelijk: "En zoo ook zeiden de fabriekswerkers den dood dien de vleugelwielen om hun lijf wiekten. En de bedelaars toonden hunne wonden. En de boeren zeiden: 'Anderen eten onze velden...'" (VdW 3, 973).
- (14) Van de Woestijne was van 1906 tot aan zijn dood correspondent van de *NRC*. Het *Verzameld journalistiek werk* werd - onvolledig (Vandevoorde 1995) - uitgegeven door prof. dr. A. Deprez. Het bevat een schat aan gegevens over de Belgische politiek en het culturele leven, die nog vrijwel onaangeroerd is gebleven.
- (15) Waarschijnlijk zijn de stakingen te Gent van september 1895 bedoeld. In 1895 waren er ook in februari en november werkonderbrekingen (Deneckere 1997:409).
- (16) Van de Woestijne spreekt van de "[...] omwentelingsdagen van '87/'88" (VdW 7, 397). Prof.dr. W. Pée tekent aan dat het hier wellicht om het jaar 1886 gaat (Teirlinck 1965:865).
- (17) Inlichtingen over deze "[...] spilfiguur in het anarchistische Gentse milieu" (Vanschoenbeek 1995:184) vindt men in Vanschoenbeek (1995) en Moulaert (1995).
- (18) Met dank aan Wis Geysen van het AMSAB voor het artikel van Oscar De Swaef.
- (19) W. Pée situeert het Spiegelhof in het begin van de Nieuwe Wandeling (Teirlinck 1965:868). Aan de overkant van het water bevond zich de grote spinnerij La Lys (Capiteyn e.a. 1983:80-81).
- (20) Zie daarvoor de artikelen over de legerhervorming in het *Verzameld journalistiek werk* (dln. 3 en 6) van Van de Woestijne.
- (21) Zie over hem Vanschoenbeek (1995:248-251).
- (22) Het gaat hier vermoedelijk om de dochter van Hardijns. Volgens *De Leemen Torens* zou de dochter van Amnestie, dikke Fiene, een verhouding hebben met Lodewijk de Koninck. Ze verschijnt per vergissing een keer met haar ware naam in de roman. De vader van dikke Fiene, zo weet Picard te vertellen, "[...] was geenszins een anarchistisch leider, zoals in de roman maar een zeer conformistisch socialist" (Picard 1958:313).
- (23) W. Pée noemt naast *De Fakkels* ook nog *De Lichtstraal*, *De Opstand* en *De kleine Burger* als bladen die oppositie voerden tegen *Vooruit* (Teirlinck 1965:865-866). Van *De Fakkels*. *Vrij Communistisch Orgaan der Vlaamsche Groepen*, dat tweemaal per maand verscheen, zijn nog enkele zeldzame exemplaren bewaard in het AMSAB, de Gentse Universiteitsbibliotheek, de Koninklijke Bibliotheek Fonds Mertens en de Antwerpse Stadsbibliotheek Fonds Verbouwe (Deseyn 1987). Voor *De Fakkels* zie ook Capiteyn e.a. (1983:158-159).
- (24) Rond nieuwjaar 1900-1901 bemiddelde hij wel via de componist Lode Ontrop tussen zijn vriend Julius MacLeod en de Kapel, het artistiek-intellectuele cenakel waar onder meer de Antwerpse anarchisten elkaar ontmoetten. MacLeod wou contact met de groep Antwerpse jongeren rond *Alvoorder* (Van de Woestijne 1985:92) en zou in de Kapel spreken over 'de nieuwe Vlaamsche Beweging' (1985:99 en 114). Die lezing kwam er inderdaad op donderdag 6 of zaterdag 8 juni 1901 (Moulaert 1979:99).
- (25) Dit is een toespeling op het opstel *Stroomingen in de Diepte* van Mesnil in *VNS*, Nieuwe Reeks, 1(1896)2, pp.85-96.